

FORSKNING OG KOMPETANSE FOR INN PÅ TUNET

STATUS OG BEHOV

Bente Berget

UNIVERSITETET FOR MILJØ- OG BIOVITENSKAP

Institutt for husdyr- og akvakulturvitenskap

SLUTTRAPPORT

TITTEL: Forskning og kompetanse for Inn på tunet. Status og behov.

Oppdrag nr:

Tidsrom: Vår 2013

Ant. sider: s. 31

Oppdragsgiver: Det kongelige landbruks- og matdepartementet

Kostnad: kr. 100.000 + MVA

Tilgjengelighet: åpen

Utarbeidet av: Bente Berget

Emneord: Kompetansestatus, kompetansebehov, status over forskning i Norge, fremtidige forskningsbehov

Ås, 12.6.2013

Torstein Steine
instituttleder

Forord

Universitetet for miljø- og biovitenskap (UMB), ved Institutt for husdyr- og akvakulturvitenskap (IHA) har utarbeidet rapporten om forskning og kompetanse for Inn på tunet (IPT). Rapporten tilkjenner forskningsbehov for IPT og viser til utfordringer når det gjelder kompetansefeltet, som er mangelfullt når det gjelder formell kompetanse.

Oppbygging av ny kunnskap er et viktig grunnlag for videre samarbeid og synergieffekter mellom forskning og næringsutvikling innen dette brede feltet. Utvikling av et nasjonalt kompetansemiljø er en vei å gå for å samle, videreutvikle og koordinere fremtidig kompetanse og forskning.

Arbeidet er finansiert av Landbruks- og matdepartementet. En referansegruppe bestående av representanter fra relevante forskningsmiljø, bruker-, kjøper- og tilbydergruppene har bistått i arbeidet og stiller seg bak handlingsmålene som er presentert. Alle bidragsyttere takkes for det arbeidet som er nedlagt. En spesiell takk til forsker Bente Berget som har koordinert arbeidet med rapporten og ført den i pennen.

Ås, 12. juni 2013

Torstein Steine

Instituttleder

1 Innholdsfortegnelse

Forord	3
2 Sammenheng	5
3 Mandat, arbeidsformer og organisering	7
4 Struktur og avgrensning av rapporten	9
5 Kunnskapsstatus og forskningsbehov	10
5.1 Gården som arena for å fremme menneskers psykiske og fysiske helse, mestring og livskvalitet.....	10
5.1.1 Skog og andre naturomgivelser for å fremme helse og livskvalitet	10
5.1.2 Bruk av hage som arena for rehabilitering, aktivitet og terapi	12
5.1.3 Dag- og avlastningstilbud til personer med demens.....	13
5.1.4 Dyreassisterte intervensjoner med husdyr for å fremme menneskers psykiske og fysiske helse.....	14
5.2 Gården som pedagogisk ressurs og læringsarena.....	15
5.3 Holdninger og motivasjon for IPT-tilbud blant kjøpere og tilbydere av IPT.....	16
5.3.1 Holdninger og motivasjon blant leger og psykologer for dyreassisterte intervensjoner med husdyr for mennesker med psykiske lidelser.....	16
5.3.2 Øvrige offentlige kjøpere av IPT-tilbud	17
5.3.3 Tilbyderes opplevelse og utfordringer ved IPT.....	17
5.4 Oppsummering av overordnede forskningsområder	18
6 Kompetanse og kompetansebehov	20
6.1 Kurs på videregående skole.....	20
6.2 Kurs på høyskoler og universitet (med studiepoeng).....	21
6.2.1 Høgskolen i Molde: Har så langet 4 ulike kurs à 5 studiepoeng	21
6.2.2 Høgskolen i Nord-Trøndelag (HiNT): Har så langet 2 kurs for ordinære høgskolestudenter.....	21
6.2.3 Høgskolen i Sør-Trøndelag (HiST)	22
6.2.4 Universitetet for miljø-og biovitenskap (UMB)	22
6.2.5 Senter for omsorgsforskning Sør.....	23
6.3 Kurstilbud uten studiepoeng.....	23
6.3.1 Fylkesmannen.....	23
6.3.2 Hest og helse	24
7 Behov for kompetanse innen IPT	24
7.1 Spørreundersøkelse til tilbydere i forskningsprosjektet ” Grønne tilbud til mennesker som er ute av arbeidslivet (UMB- prosjekt finansiert av NFR)	24
7.2 Spørreundersøkelse til allmennleger, psykiatere og psykologer om dyreassisterte intervensjoner (DAI) til mennesker med psykiske lidelser	25
7.3 Spørreundersøkelsen til Fylkesmennene (pågående)	25
8 Generelle betraktninger	25
9 Handlingsmål	26
10 Referanseliste	28

2 Sammendrag

Rapporten gir en oversikt over status for forskning og kompetanse innen Inn på tunet (IPT). Status for forskning og vektlegging av fremtidige forskningsbehov er basert på tilgjengelige internasjonale, nordiske og nasjonale studier og litteratur, med vekt på norske og nordiske studier. Forskning utført før 2008 er dekket i rapporten Kunnskapsstatus og forskningsbehov for Inn på tunet (Berget og Braastad 2008).

Status over kompetanse baserer seg på informasjon innhentet fra Fylkesmannens landbruksavdeling i de fleste fylker, IPT-utvalg i Norges Bondelag, Norsk bonde- og Småbrukarlag og Matmerk, samt via kursansvarlige for IPT og tilgrensende fagområder på videregående skoler, høyskoler og Universitetet for miljø- og biovitenskap (UMB). Listen over kompetansegivende kurs og utdanning er noe ufullstendig, da det har vært utenfor rapportens mandat å gjennomføre en fullstendig nasjonal kartlegging av samtlige institusjoner som gir kompetanse innen IPT, samt nivå og omfang av denne kompetansen.

Til tross for at det siden 2008 er utført forskning innen IPT, både i form av masteroppgaver og doktorgradsarbeider, er forskningen fortsatt mangelfull både når det gjelder teoretisk forankring, validitet av forskningsmetodikk, effekter av ulike tiltak på ulike brukergrupper, strukturelle, samfunnsmessig og helseøkonomisk betydning av IPT og motivasjon for IPT blant ulike kjøpergrupper. De prioriterte forskningsbehovene er følgende (rekkefølgen er ikke rangert):

- Tilegnelse av en større kunnskapsbase både om de helsefremmende og rehabiliterende sammenhengene mellom natur og menneskets helse og velvære. Forskingen bør analysere ulike mekanismer som virker i denne prosessen og undersøke effekter på ulike målgrupper.
- Problemstillinger i tilknytning til IPT bør inkluderes i nasjonale helseundersøkelser
- Kartlegging av kunnskap, holdninger og motivasjon for IPT-tilbud blant ulike aktører (helsepersonell, lærere, pårørende, brukergrupper, tilbydere og kjøpere). Dette er vesentlig for å kartlegge behovet for kompetansetiltak for disse aktørene.
- Undersøkelser av økonomisk verdsetting av Inn på tunet-tiltak, samt hvilke helseøkonomiske gevinster tiltakene kan ha for ulike kjøpergrupper.

Oppsummert viser statusoversikten over kompetanse at det gis kurs av kortere og lengre varighet, men at en overveiende del av kursene er av kortere varighet, er geografisk spredt og er helt eller delvis finansiert gjennom midler i tilknytning til landbrukssektoren. Mange av kursene er også utelukkende finansiert gjennom deltakeravgift. Det er fortsatt få kurs som inngår i ordinære utdanningsløp både på videregående skole og på universitets- og høyskolenivå. En del av kursene gir studiepoeng, men på langt nær alle. Undersøkelser blant tilbydere og kjøpere av tjenestene har synliggjort behovet for formal kompetanse.

Basert på fremtidige forskningsbehov og behovet for å gi faglig solid kompetanse til ulike aktører og på alle nivå i et utdanningsløp, bør det etableres et nasjonalt forsknings- og kompetansemiljø med bruk av gård, natur og naturomgivelser for helsefremming,

rehabilitering og pedagogiske formål. Fordelene med et nasjonalt forsknings- og kompetansemiljø er følgende:

1. Et nasjonalt kompetansemiljø vil være en kunnskapsparaply som kan samle, koordinere og videreutvikle kompetansen innen IPT på alle nivå i samarbeid med ulike aktører. Eksempler på dette vil være utdanningsinstitusjoner, øvrige kompetansesentre (kompetansemiljø) innen helse, omsorg og pedagogikk, samt NAV, forvaltning og tilbydere. På denne måten sikres utviklingen av IPT som konsept.
2. Et nasjonalt kompetansemiljø gir muligheter for å integrere IPT i ordinære utdanningsløp innen helse (inklusive folkehelse), omsorg og pedagogikk.
3. Et nasjonalt kompetansemiljø kan koordinere og videreutvikle forskningen innen IPT som i dag er svært fragmentert. Dette vil bidra til mer robust forskning, og øke mulighetene for å få tilslag på forskningsprosjekter. På denne måten heves kompetansenivået og derigjennom markedsføring av tiltakene til bevilgende myndigheter.

3 Mandat, arbeidsformer og organisering

Landbruks- og matdepartementet ga i oppdragsbrev av 15. november 2012 mandat til Universitetet for miljø- og biovitenskap (UMB) å belyse behov innen kunnskaps- og kompetanseområdet som vil være viktige for videreutvikling av Inn på tunet, med hovedvekt på utfordringer innenfor kompetanseområdet. Mandatet var videre å fremme forslag og anbefalinger om hvordan det bør arbeides videre med kunnskaps – og kompetansefeltet på kort og lang sikt, samt forslå konkrete handlingsmål for kommende 4-årsperiode.

Rapporten baserer seg på gjeldene begreper av IPT med tjenesteområder og aktører slik det er beskrevet i den Nasjonale strategiplanen for Inn på tunet (Landbruks- og matdepartementet og Kommunal- og regionaldepartementet 2012). Rapporten viser ikke til øvrige offentlige utredninger og dokumenter hvor IPT er omtalt, da dette blir beskrevet andre steder i Handlingsplanen.

Målgruppen for rapporten er forskningsbevilgende myndigheter, kjøpere av IPT-tjenester (eks NAV, kommune, fylkeskommune, helseforetak), brukerrettede organisasjoner, samt landbruksnæringen og deres organisasjoner.

Det har ikke blitt oppnevnt noen formell styringsgruppe for utredningen. Rapporten er ført i pennen av forsker Bente Berget ved Institutt for husdyr- og akvakulturvitenskap ved UMB i samarbeid med en referansegruppe som ble oppnevnt for bistå arbeidet med rapporten. Det har ikke vært avholdt formelle møter i referansegruppen. Innspill og kommentarer har blitt formidlet via e-post og telefon.

Alle bidragsyttere takkes for viktige innspill og tekstforslag.

Referansegruppen har bestått av følgende personer med spisskompetanse på ulike felt:

Ingunn Sigstad Moen: Inn på tunet utvalget, Matmerk

Hege Ericson: Inn på tunet utvalget, Norges Bondelag

Anne Kallevik Grutle: Inn på tunet, Norsk Bonde- og Småbrukarlag

Mari Anne Lundberg: Helsedirektoratet

Frode Fadnes Jackobsen: Høgskolen i Bergen og leder av Senter for omsorgsforskning Vest

Else Jørgensen: Høgskolen i Molde

Ragnfrid Kogstad: Høgskolen i Hedmark

Linda Jolly: Institutt for Matematiske realfag og teknologi (IMT), UMB

Grete Patil: Institutt for Landskapsplanlegging (ILP), UMB

Marit Sørensen: Norges idrettshøgskole (NIH)

Geirmund Dvergsdal: Møreforskning

Kjell Myhre: Hest og Helse

Rune Helland: Mental Helse

Hege Lunde Aae: Fylkesmannen i Østfold

Gina Krogs vold: Arbeids- og velferdsdirektoratet

4 Struktur og avgrensning av rapporten

Kunnskapsstatusen tar utgangspunkt i gjeldene definisjon av Inn på tunet (Nasjonal strategi 2012) og dertil tilhørende definisjoner av Grønt arbeid, Grønn omsorg og Grønn pedagogikk. I følge den nasjonale strategiplanen er Inn på tunet (IPT) definert som: ” *tilrettelagte og kvalitetssikrede velferdstjenester på gårdsbruk. Tjenestene skal gi mestring, utvikling og trivsel*”. Grønt arbeid innebærer arbeidstreningstilbud på gårdsbruk i regi av Arbeids- og velferdsetaten (NAV) for personer med psykiske helseproblemer, herunder personer med rusproblemer. Grønn omsorg er bruk av gårdens ressurser (dyr, planter, skog, landskap og menneskelige ressurser) med en helsefremmende og rehabiliterende målsetting i nært samarbeid med helsesektoren, og Grønn pedagogikk innebærer skolerelaterte opplæringsaktiviteter.

Kunnskapsstatusen tar utgangspunkt i statusrapporten fra 2008 (Berget og Braastad 2008), og vektlegger forskning som er utført i Norge i perioden etter 2008. Beskrivelse av forskningen utført før 2008, samt internasjonal litteratur, blir kun brukt for å anskueliggjøre temaer det er lite forskning på i Norge, slik at forslag til fremtidig forskning på disse områdene blir målrettet, og med god forskningsmessig kvalitet. De europeiske nettverkene tilknyttet COST 866 *Green care in agriculture* og COST E39 *Forest, trees and human health and wellbeing* vil ikke bli vektlagt, da de er beskrevet i kunnskapsstatusen fra 2008. Det vises imidlertid til rapporten om status for forskningen på IPT i Norden (Berget et al. 2012) som synliggjør muligheter og utfordringer for forskningssamarbeid i de nordiske landene.

Rapporten er delt inn i to delrapporter, hvor del 1 omfatter kunnskapsstatus og forskningsbehov. Del 2 gir en oversikt over kompetansen innen IPT i dag, synliggjør behov for fremtidig kompetanse, og foreslår handlingsmål for å styrke kompetansen i fremtiden.

DEL 1.

5 Kunnskapsstatus og forskningsbehov

Da forskningen innen IPT er tverrvitenskaplig i sin natur, vil noen av de skisserte områdene naturlig sammenfalle og som sådan bli beskrevet under ett. Oversikten er inndelt i følgende områder: 1) gården som arena for å fremme menneskers psykiske og fysiske helse, mestring og livskvalitet, 2) gården som pedagogisk ressurs og læringsarena, 3) holdninger og motivasjon for IPT-tilbud blant kjøpere og tilbydere av IPT.

5.1 Gården som arena for å fremme menneskers psykiske og fysiske helse, mestring og livskvalitet

5.1.1 Skog og andre naturomgivelser for å fremme helse og livskvalitet

Forskningen tar utgangspunkt i aktivitet og opplevelse i tilknytning til skog og natur for å fremme menneskers helse og livskvalitet, og ikke produkter direkte fra skog.

En studie av Nordh et al. (2009) angående meningsfulle aktiviteter i skog for mennesker med depresjon, angst og utbrenthet viste i løpet av en 10 ukers periode med skogskjøtsel, samt turer i skog og mark at deltakerne fikk mindre symptomer på psykiske symptomer og bedre fungering. Deltakerne svarte også at de opplevde å få bedre fysikk, men at tiltaket ikke bidro til bedre livskvalitet generelt. Hartig og Straats (2005) fant i en serie eksperimenter at preferanser for å gå turer i skog i forhold til spaserturer i by og urbane strøk var større dess større behovet var for å hente seg inn i forhold til stress og utmattelse. Teoretisk har dette bakgrunn i Attention Restoration Theory, som legger vekt på at eksponering for natur bidrar til å redusere mental trøtthet blant annet gjennom økt oppmerksomhetskapasitet (fasinasjon) og distraksjon (being away). Studier fra Sveriges Landbruksuniversitet, Alnarp, har vist at aktiviteter i hager med stort innslag av trær oppleves mindre krevende enn tradisjonelle hager i rehabilitering av mennesker med langtids sykemelding (Grahn et al. 2010).

Folkehelseinstituttet i Sverige viser i rapporten Onödig ohälsa (Arnhof 2008) at personer med psykiske lidelser er mindre fysisk aktive enn gjennomsnittet i befolkningen. Norske studier viser at vansker med sosiale relasjoner, i tillegg til opplevelse av ikke å beherske fysiske aktiviteter, er noen av hindrene for å delta i fysisk aktivitet blant psykisk syke (Kristiansen 2010; Sørensen, 1983). En annen norsk studie av Martinsen og Stephens (1994) viste at fysisk aktivitet ga mindre depresjon blant personer med omfattende psykiske vansker. Oppsummert viser både norske og nordiske studier at aktivitet og tilstedeværelse av natur bidrar til lavere stressnivå, økt konsentrasjon, mindre irritabilitet og bedre fysikk (Ottoson og Grahn 2005,2008; Søderstrøm et al.2004; van den Berg et al. 2007; Hartig 2007).

Stigsdotter et al. (2002) og Stigsdotter og Grahn (2002) peker på følgende faktorer som er vesentlige ved planlegging og gjennomføring av naturbaserte intervensjoner:

- Kjennskap til ulike brukergruppers spesielle helsemessige vansker og utfordringer
- Forventede effekter som kan oppnås (eks. bedret fysisk og psykisk helse og livskvalitet eller rehabilitering til yrkesliv og videre utdanning)
- Tiltakene må være attraktive og forståelige av brukerne (hva de kan/ ikke kan gjøre)
- Tiltakene må gi utfordringer både praktisk og kognitivt som brukerne kan strekke seg etter for å gi muligheter for økt mestringsopplevelse og bedret selvfølelse

Kunnskapsrapporten fra 2008 pekte på følgende prioriterte forskningsbehov:

- Dokumentasjon av hvorvidt det fysiske naturmiljøet (naturomgivelser og landskap) spiller en rolle for trivsel og velferd i medisinsk og psykologisk forstand.
- Forskning som måler affektive og kognitive prosesser og effekter av friluftaktiviteter relatert til IPT-tiltak og om disse aktiviteter gir bedret livskvalitet.
- Undersøkelser av hvorvidt og i hvilken form og dimensjon aktiviteter i tilknytning til Inn på tunet kan være mentalt restituerende.
- Forskning som undersøker variasjon i bruk av natur mellom ulike demografiske grupper, og innvandrergupper av første og annen generasjon.

Av disse prioriterte forskningsbehovene er det i etterkant gjort noen studier ved UMB (Nordh et al. 2009 a, b, 2011) når det gjelder naturomgivelser og landskap. Det er foreløpig ikke publisert norske studier når det gjelder effekter av naturomgivelser i tilknytning til IPT, ei heller studier som har undersøkt bruk av naturomgivelser i forhold til ulike innvandrergupper og hvorvidt gården og dens omgivelser kan bidra som integreringstiltak i forhold til disse brukergruppene. Det er imidlertid noen kvalitative brukerundersøkelser av aktiviteter i tilknytning til IPT for mennesker med psykiske vansker og rusproblemer (Morken 2012; Olufsen Aasen 2012). Resultatene fra disse masteroppgavene viste at brukerne ga uttrykk for god trivsel, gode mestringsopplevelser og nye erfaringer, spesielt knyttet til å være i naturen, å være sammen med dyr, samt å bli fysisk sliten. I et pågående doktorgradsprosjekt ved UMB er målet å kartlegge gårder med grønne tilbud til mennesker som er ute av arbeidslivet og undersøke hva deltakerne mener er suksesskriterier for å komme tilbake til arbeidslivet. Brukergruppen er deltakere med arbeidstrening i regi av Grønt arbeid og deltakere i andre Inn på Tunet tilbud som har psykiske helseproblemer og rusproblemer. Preliminære resultater fra spørreundersøkelsen blant deltakerne viser at deltakerne er forholdsvis unge, lavt utdannet, har vært ute av arbeidslivet i flere år, har mange subjektive helseplager, og nesten halvparten er ekstremt /veldig misfornøyd med livet sitt. Deltakerne uttrykker at gården er en trygg mestringsarena med varierte arbeidsoppgaver, og at de positive forventningene til å komme tilbake til jobbe i hovedsak er knyttet til mestringsstiltro og opplevelsen av å være en nyttig arbeidskollega. Disse resultatene er i tråd med tidligere resultater av Grønn omsorg med husdyr for mennesker med psykiske lidelser (Berget et al. 2008, 20011). Ved Høgskolen i Hedmark gjennomføres for tiden et NFR- prosjekt knyttet til Recovery-orienterte grønn omsorgstjenester (ROGCS). Prosjektet har til hensikt å skape økt og fordypet kunnskap om

Grønn omsorg fra ulike perspektiver. En kvalitativ studie av deltakere i prosjektet har vist at ulike uttrykk for recovery kunne gjenkjennes i deltakernes utsagn. Empowerment ble økt, liksom følelsen av sosial integrering. Fokus ble forskjøvet fra sykdom og uhelse, i retning mot styrke, helse og velvære (Granerud et al. 2012). En annen rapport fra prosjektet (Hummelvoll et al. 2012) viser i en diskursanalyse av språkbruk og virkelighetsforståelser blant ulike aktører innen Grønn omsorg (deltakere, tilbydere, landbruks-, velferds-, helse- og sosialsektor) at den overordnede utfordring for alle involverte parter er å få til en langsom kulturendring der Grønn omsorg oppleves som legitime kvalitetskriterier. Rapporten viser også at Grønn omsorg kontinuerlig bør utforskes og nyanseres i forhold til mulighetene som er knyttet til naturen, samt mulighetene som ligger i grunnleggende medmenneskelig omsorg. Videre påpekes det at det må skapes tilstrekkelige møteplasser for involverte aktører slik at disse kan utvikle en gjensidig forståelse for hverandres interesser, intensjoner og perspektiver.

Basert på gjennomførte studier og praktiske erfaringer skisseres følgende aktuelle forskningsbehov:

- Undersøke om, og i hvilken grad, aktiviteter i gårdens naturomgivelser bidrar til bedret effekt på psykiske og fysiske helse, inklusive mestring, sosiale aspekter og livskvalitet for ulike demografiske grupper
- Undersøke hvilke kvaliteter ved det fysiske naturmiljøet i tilknytning til IPT som bidrar til positive effekter på fysisk og psykisk helse og trivsel
- Undersøke om aktiviteter i gårdens naturomgivelser gir tilleggseffekt til ordinær psykoterapeutisk behandling
- Undersøke hva landbruket (og særlig IPT) kan bidra med innen folkehelse og forebyggende helsearbeid, og hvilke resultat som kan identifiseres for deltakere i IPT-tilbud på ulike parameter for folkehelse, spesielt for brukere av IPT-tilbud innenfor arbeidstrening og rus/psykiatri

5.1.2 Bruk av hage som arena for rehabilitering, aktivitet og terapi

I Norge er hage i IPT-sammenheng mest kjent som terapeutisk hagebruk (TH), og er hovedsakelig knyttet til tiltak for mennesker med psykiske lidelser. TH kan defineres som ” *en prosess der deltakerne enten aktivt eller passivt anvender hageaktiviteter for å bedre helse og velvære*”. Marianne Gonzalez (2010) gjorde i sin doktoravhandling ved UMB to studier av en 12 ukers intervensjon med TH for mennesker med en depressiv lidelse. Resultatene viste signifikant reduksjon av alvorlighetsgraden av depresjon, med størst reduksjon i løpet av de fire første ukene av intervensjonen. Deltakerne viste også økt oppmerksomhetskapasitet og de rapporterte stabile og høye verdier på de restorative kvalitetene målt som endring i omgivelser og fasinasjon under intervensjonen. Studiene viste også bedring i angst, stress og positive emosjoner. Deltakerne ga uttrykk for at de satt pris på gruppesamholdet under intervensjonen, og mer enn en tredjedel av deltakerne rapporterte økt sosial aktivitet etter at intervensjonen var avsluttet (Gonzalez et al. 2009, 2010, 2011 a,b). Gonzalez (2010) påpeker videre at det til tross for en lang tradisjon ved bruk av TH i psykisk helsearbeid fortsatt er få teoribaserte kvantitative studier. TH er i hovedsak brukt som et miljørettet tiltak for mennesker med ulike

psykiske lidelser, og det er svært få studier som har undersøkt hvorvidt TH kan ha positive effekter i et helsefremmende og rehabiliterende perspektiv knyttet til andre brukergrupper.

Som sagt er TH er mest forbundet med tiltak for mennesker med ulike psykiske vansker og lidelser, men begrepet sansehager for demente har også tradisjon som et miljørettet tiltak for denne brukergruppen. I følge Kirkevold og Gonzalez (2012) er en sansehage en tilrettelagt, oftest lukket hage gjerne plassert i tilknytning til en skjermet enhet for demente hvor pasientene kan oppleve planter og natur, frisk luft og vandre i sikre, tilrettelagte omgivelser. Forfatterne viste til at sansehager og TH kan ha positiv innvirkning på funksjonsnivå, atferd og trivsel hos personer med demens, men at mer forskning er nødvendig (ibid).

Basert på konklusjoner fra norske og nordiske studier innen terapeutisk hagebruk skisseres følgende forskningsbehov:

- Undersøke hvorvidt ulike brukergrupper opplever at terapeutisk hagebruk bidrar til fysisk og mental restitusjon, økt velvære og mestringsevne
- Undersøke hvorvidt terapeutisk hagebruk bidrar til å fremme rehabilitering
- Undersøke om sansehager i tilknytning til gården har positive effekter på psykisk sykdom, trivsel, atferd og funksjonsnivå for mennesker med en demenssykdom

5.1.3 Dag- og avlastningstilbud til personer med demens

I følge Engedal og Haugen (2009) er det estimert at i overkant av 70,000 personer lider av en demenssykdom, og ca halvparten av disse bor hjemme. Dette berører pårørende i svært stor grad. Tidligere studier av IPT-tiltak for demente i Norge har vist at denne brukergruppen kan profitere på dagtilbud på gård (Strandli 2007). Ved å være i et gårdsmiljø med naturlige, stimulerende omgivelser, med mulighet til å delta i tilrettelagte ikke-konstruerte aktiviteter, ligger forholdene godt til rette for at brukerne kan vedlikeholde sine restfunksjoner. Å skape innholdsrike og meningsfulle dager for eldre med store omsorgsbehov kan være en utfordring innenfor kommunenes tradisjonelle tilbud (Meld. St. 25; Hauge 2004). Dette synliggjør fremtidige forskningsbehov knyttet til:

- Systematisk kartlegging av om, og eventuelt hvordan gårdens ressurser (personell, omgivelser, aktiviteter osv.) virker inn på personer med demens
- Økt kunnskap om hvordan innhold, rammer og organisatoriske forhold ved IPT innvirker på driften og kvaliteten på tjenesten. Dette vil være et viktig bidrag i utvikling og kvalitetssikring av nye og eksisterende Inn på tunet - dagtilbud for denne brukergruppen

5.1.4 Dyreassisterte intervensjoner med husdyr for å fremme menneskers psykiske og fysiske helse

Bruk av kjæledyr i aktivitet og terapi er relativt godt dokumentert, selv om en del av studiene fortsatt mangler robuste design som vanskeliggjør validitet av resultatene.

Når man bruker begrepet *dyreassisterte intervensjoner* omfatter dette både *dyreassistert terapi*, *dyreassisterte aktiviteter* og *dyreassistert pedagogikk*. Begrepene er anerkjent brukt internasjonalt (PetPartners 2011) og oversatt til bruk i Norge (Helsedirektoratet 2011). Her beskrives Dyreassistert terapi (DAT) som en målrettet intervensjon for å fremme bedring i fysiske, sosiale, emosjonelle og/eller kognitive funksjoner. DAT er en integrert del av en behandlingsprosess, skal være tidsavgrenset og kan utføres i gruppe eller individuelt. Terapien skal ledes av en helsearbeider med spesialkompetanse, og holdes innenfor denne personens praksis eller profesjon. *Dyreassisterte aktiviteter* (DAA) innebærer at dyret bidrar som miljøskaper, og brukes av både fagfolk og lekfolk, for eksempel som besøksvenn på sykehus og sykehjem. Ulike personer kan være involvert, i motsetning til DAT, der én terapeut har hovedkontakten med pasienten. DAA kan bidra både sosialt og/eller som rekreasjon, og har ikke spesielle mål. Dyreassistert pedagogikk (DAP) er en systematisk og målrettet bruk av dyr som et pedagogisk verktøy. Dyret brukes som motivasjons- og mestringsressurs for barn og unge med generelle og spesifikke lærevansker, sosio-emosjonelle vansker og sansemotorisk trening. Bruk av lesehund er et eksempel på DAP og det er praktiske erfaringer med dette i Norge, men så langt er det ingen større forskningsprosjekter på dette.

Siden 2008 er det avlagt to doktorgrader innen dyreassisterte intervensjoner med husdyr i landbruket. Ingeborg Pedersen viste i sin doktoravhandling (Pedersen 2011) at mennesker med en klinisk depresjonslidelse fikk signifikant reduksjon i depresjon ved en tre-måneders intervensjon med storfe ved avsluttet intervensjon. Blant de 29 deltakerne var det også en signifikant økning i mestringstro og en tilnærmet signifikant reduksjon i angst. Det var ingen slike endringer blant deltakerne i kontrollgruppen, men ved sammenligning mellom de to gruppene var det ingen signifikante forskjeller verken for skåre i depresjon, angst eller mestringstro. Ved dybdeintervju av åtte av deltakerne i etterkant av intervensjonen kom det frem at de viktigste opplevelsene var å være med i en ordinær arbeidssituasjon der en var en vanlig kollega som var verdsatt og nyttig. Deltakerne uttrykte også at det var viktig for dem at det var fleksibilitet i tiltaket og at gårdbrukeren viste forståelse for at de kunne ha dårlige dager (Pedersen et al. 2012). I Hilde Hauges avhandling om ungdom og hest (Hauge 2013) var de viktigste funnene av en fire-måneders intervensjon med hest for ordinær ungdom (uten spesifikke vansker) at hesteassisterte aktiviteter ga signifikante effekter i tilknytning til sosial støtte sammenlignet med kontrollgruppen, og at opplevd sosial støtte var knyttet til mestring av oppgaver i løpet av intervensjonen (Hauge et al. 2013).

I tillegg til disse doktoravhandlingene er det gjennomført flere masteroppgaver i tilknytning til dyreassisterte intervensjoner. Nordaunet (2008) viste i sin masteroppgave at fysisk aktivitet er et viktig element i arbeid med husdyr. Martha Fodnes og Anne Mari Steigen (2009) fant i en kartlegging av ungdom i alderen 13-18 år som hadde hest som fritidsaktivitet at hele 78 % av ungdommene var svært fornøyd med det tilbudet de hadde. Fire av fem ungdommer svarte at ridningen ga bedre humør, og 40 % mente at ridningen i svært stor grad gjorde dem tryggere på seg selv. I en annen masteroppgave med samme ungdomsgruppe gjorde Berge og

Flatekval (2011) dybdeintervju av 10 ungdommer i forhold til hvilke miljøfaktorer de mente hadde betydd mest for dem i aktivitet med hest. Faktorer i tilknytning til gjøremål med hestene, andre dyr på gården, samt naturomgivelser og sanseopplevelse ble fremhevet som viktigst. I tillegg til de nevnte oppgavene er det også gjennomført to andre masteroppgaver i forhold til DAI med hest. Den første omhandler bruk av stallen som læringsarena og fire jenters opplevelse av interaksjon med hest (Hagen 2008), og den andre studien (Dvergsdal 2011) tar for seg relasjonell læring med hest og utvikling av en miljøterapeutisk metode for barn som bor på barnevernsinstitusjon. Oppsummert viser de nevnte studiene med hesteassisterte aktiviteter for ungdom på gård at sosial støtte og tro på egen mestringsevne er blant de viktigste effektene av slike tiltak. Et samarbeid med skoler om slike tiltak kan gjøre skolehverdagen og ungdomstiden enklere for noen.

Som nevnt har tidligere studier vist at arbeid og kontakt med storfe innen IPT kan gi redusert depresjon og angst, og økt mestringsevne hos mennesker med psykiske lidelser (Berget et al., 2008, 2011; Pedersen et al., 2011, 2012). En masteroppgave om plasmakonsentrasjonen av Oxytocin (stressreduserende hormon) og selvrappert engstelse hos kvinnelige studenter ved en 15 minutters interaksjon med storfe (Pedersen 2011) viste ingen signifikant endring av deltagerens Oxytocin nivå i blod, men en signifikant positiv korrelasjon mellom redusert opplevd engstelse og endring i Oxytocin nivået. Konklusjonen var at effekten av oxytocin muligens setter inn senere ved samvær med et fremmed dyr (som ikke er kjæledyr), og at longitudinelle studier for å kartlegge langtidseffekt er påkrevet. Tilsvarende studier med andre husdyr, inklusive hest finnes det pr. i dag ikke dokumentasjon på.

Basert på konklusjoner fra norske og nordiske studier med dyreassisterte intervensjoner skisseres følgende forskningsbehov:

- Undersøkelser av psykiske effekter på ulike brukergrupper av tiltak med og uten dyr. Hva er de eventuelle tilleggseffektene av å ha dyr (mekanismer)
- Undersøkelser av preferanser for aktiviteter med dyrene (tidsbudsjett), og om det er forskjeller mellom ulike dyrearter
- Undersøkelser av positive emosjoner i interaksjon med dyrene, både på mennesker og dyrene, inklusive psykologisk stress og andre dyrevelferdsmessige effekter på terapidyret
- Undersøkelser av fysiske og fysiologiske effekter av dyr på fysisk form og øvrige parametre knyttet til fysisk aktivitet, motivasjon for fysisk aktivitet og metabolsk syndrom (insulin, triglycerider, kardiovaskulære parametre og hormoner) for utsatte grupper

5.2 Gården som pedagogisk ressurs og læringsarena

Gården som pedagogisk ressurs (GSPR) er etablerte samarbeid mellom gårdsbruk og grunnskole i de fleste fylker i landet. Fundamentet for faglig utvikling og kvalitetssikring av slike samarbeidsprosjekt er tilknyttet ulike kurs i "Gården som pedagogisk ressurs", som blant annet gis ved Seksjon for lærerutdanning ved Institutt for matematiske realfag og teknologi ved UMB, Høgskolen i Molde, Høgskolen i Nord-Trøndelag og Høgskolen i Bergen. Ved

UMB har Seksjon for lærerutdanning utarbeidet en modell for læring basert på at elevene danner relasjoner med andre elever, lærere og gårdbrukere gjennom konkrete arbeidsoppgaver i natur og med gårdens ressurser. Modellen er blant annet utarbeidet med bakgrunn i sosialpedagogisk teori.

Til tross for mye erfaringsbasert kunnskap og utstrakt kursvirksomhet innen GSPR er det fortsatt lite evidensbasert forskning. I kunnskapsrapporten fra 2008 ble følgende aktuelle forskningstema presentert:

- Dokumentasjon av læringseffekter ved bruk av eksperimentelle og longitudinale studier i kombinasjon med kvalitative dybdeundersøkelser
- Dokumentasjon av læringseffekter ved bruk av spesialutviklede standardiserte tester.
- Arbeidsoppgave- og aktivitetsanalyse av hvilke kvalifikasjoner som er nødvendige for å utføre aktiviteter på ulike trinn
- Analyser av personlige kvalifikasjoner hos elevene (nøyaktighet, ansvar, utholdenhet, pålitelighet, samarbeidsevne etc.) i tiltak på gård å sammenligne disse kvalifikasjonene med faglig læringsutbytte og utvikling av sosial kompetanse
- Analyser av faglige og yrkesrettede kvalifikasjoner hos gårdbruker og hvordan disse kvalifikasjonene påvirker læringsutbytte hos elevene
- Sammenligne generelle læreplanmål og kompetansemål i ulike fag med tilsvarende måloppnåelse i GSPR

Fortsatt mangler mye robust forskning på disse temaene.

5.3 Holdninger og motivasjon for IPT-tilbud blant kjøpere og tilbydere av IPT

5.3.1 Holdninger og motivasjon blant leger og psykologer for dyreassisterte intervensjoner med husdyr for mennesker med psykiske lidelser

Leger og psykologer er profesjoner som har ansvar for å iverksette behandling og rehabiliteringstiltak for en omfattende brukergruppe med psykiske helseproblemer og lidelser, som spenner fra de lettere depresjonslidelsene til de mer alvorlige psykosene. Disse profesjonene er ofte knyttet til institusjoner som skilter under kjøpergrupper av IPT-tilbud. I Norge er det foretatt en studie som har kartlagt legers og psykologers holdninger til dyreassisterte intervensjoner for voksne personer med et vidt spekter av psykiske lidelser (Berget et al. 2011, 2012). Det ble sendt ut en egendefinert spørreundersøkelse til et representativt utvalg på 400 allmennleger, 400 psykiatere og 300 psykologer. Resultatene viste at 2/3 hadde noe til stor kjennskap til dyreassisterte intervensjoner (DAI), 67,8 % var motivert for å lære mer om DAI, 64,7 % var noe eller sterkt motivert for å tilrettelegge for DAI i egen praksis. Hele 89 % mente at DAI i større grad burde anvendes i psykiatrisk behandling i Norge. Det var ingen forskjeller i synspunktene på DAI når det gjaldt dyreart. Allmennlegene var noe mindre interessert i å benytte DAI enn psykiatere og psykologer.

Konklusjonen fra denne studien var at DAI bør inn som et supplement i etter- og videreutdanning av leger og psykologer.

Siden Kunnskapsstatusen fra 2008 er det ikke foretatt tilsvarende kartleggingsstudier blant andre helseprofesjoner, pedagoger eller brukerorganisasjoner.

5.3.2 Øvrige offentlige kjøpere av IPT-tilbud

Det er flere ulike kjøpergrupper av IPT-tilbud. Naturlig nok er kommunene den aller viktigste av kjøpergruppene. Dvergsdal et al. (2012) har i rapporten «Inn på tunet i kommunal tenesteproduksjon – når standardiserte tilbud ikke strekk til?» undersøkt omfanget og kritiske suksesskriterier for å implementere IPT i den kommunale tenesteproduksjonen i tre fylker på Vestlandet (Hordaland, Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal). Hovedkonklusjonene var at IPT ble brukt i ca. 50% av kommunene, men at tiltakene har et relativt lite omfang målt i antall brukere og leverandører av tjenestene. Kommunene som har deltatt i undersøkelsen har positive erfaringer med IPT, i første rekke fordi tilbudene lett kan tilpasses individuelle behov. På den måten kan kommunene gi et brukerorientert og fleksibelt tilbud isteden for et mer standardisert tilbud. I svarene kom det frem at økonomien er et springende punkt. På den ene siden taler det for å bruke tilbudene som et breddetilbud, mens det på den andre siden er det ønskelig å bruke midlene på å stimulere forbyggende tiltak. De kommunene som tidligere hadde benyttet IPT-tiltak begrunner dårlig økonomi som årsaken til at de ikke lenger gir disse tilbudene.

En svensk rapport med tittel ”Grön omsorg - Svenska kommunernas behov och attityder” (CMA 2009) har i sin kartlegging av svenske kommuners behov for omsorgstjenester konkludert med at store kommuner i all hovedsak samarbeider mer med private aktører enn små kommuner, der kommunen selv har ansvaret for omsorgstjenestene. De fleste kommunene var ukjente med Grønn omsorg. Til tross for dette mente halvparten av kommunene at slike tjenester kunne være gode alternativ til eksisterende omsorgstilbud, spesielt for brukere med funksjonsnedsetting, personer med stoffmisbruk, samt barn og ungdom.

5.3.3 Tilbyderes opplevelse og utfordringer ved IPT

Siden 2008 har det foreløpig ikke vært tilgjengelige kvantitative data når det gjelder tilbydernes erfaringer ved å være IPT-tilbyder. Det er imidlertid et pågående prosjekt ved UMB som kartlegger IPT-tilbydere på landsbasis som har tilbud til voksne deltakere med problemer knyttet til rus, psykiske helseproblemer/lidelser og psykososiale vansker. Et egendefinert spørreskjema har blitt utformet for dette formålet og sendt ut til i overkant av 200 tilbydere. Noen preliminerere data viser at hovedvekten (ca.50% av respondentene) sa at hovedmotivasjonen for å starte som IPT-tilbyder var å etablere en tilleggsnæring til den ordinære driften, 40% fordi de hadde tro på gården som en helsefremmende arena, og 10% fordi de ønsket å hjelpe mennesker som har det vanskelig. Hele 50% hadde vært tilbydere i mer enn fem år og hadde dermed lang erfaring som IPT-tilbyder. Hele 67% ønsket å utvide tilbudet sitt, og av ønsket brukergruppe var dette i første rekke personer med arbeidstrening,

mennesker med psykiske vansker og elever knyttet til skole og SFO. Interessant å merke seg er at hele 83% av tilbyderne benyttet dyrestell som en av aktivitetene i tilbudet sitt. Seksti prosent hadde gjennomført kurs i tilknytning til etableringsopplæring ved oppstart av tilbudene. Verdt å merke seg er også at hele 65% hadde utdanning som var relevant for de tilbudene de har, men til tross for dette ønsket 67% av tilbyderne mer kompetanse. Her ønsket de fleste kompetanse i forhold til kvalitetssikring av tilbudene, kunnskap om brukernes vansker/diagnoser, NAV-systemet, samt håndtering av mennesker generelt (i denne rekkefølgen).

Basert på de nevnte undersøkelsene av både tilbydere og kjøpere av IPT bør fremtidig forskning rette seg mot følgende tema:

- Kartleggingsstudier og spørreundersøkelser av brukere; hvilke elementer bidrar til at deltakerne blir i tiltakene, og hva gjør at de eventuelt slutter i tiltakene
- Undersøkelser av hvordan de strukturelle (inklusive organiseringen) av tiltakene bør være for å bli robuste over tid (koordinering, samhandling mellom ulike aktører, rolleavklaring, kvalitetskriterier, rammer, kompetansebehov og finansiering)
- Komparative studier av de strukturelle og økonomiske insentivene i IPT mellom de nordiske landene
- Undersøkelser av hvordan gårdene har utviklet seg (eks. i hvilken grad har IPT gått fra tilleggsnæring til hovednæring, hvor stor andel av gårdens inntekter er knyttet til IPT, har landbruksproduksjonen på gården endret seg som følge av tjenesteproduksjon, og har satsingen på IPT ført til flere arbeidsplasser på gården)

5.4 Oppsummering av overordnede forskningsområder

Med bakgrunn i den nasjonale rapporten om kunnskapsstaus og forskningsbehov (Berget og Braastad 2008), konklusjoner fra den nordiske rapporten (Berget et al. 2012), samt oppsummeringer av noen internasjonale rapporter (Di Iacovo og O'Connor 2009; Nilsson et al. 2011; Elings 2012) vil følgende overordnede forskningsområder være vesentlig å styrke i fremtiden:

- Det er fortsatt behov for et felles sett av teoretisk rammeverk og mer robuste forskningsmetoder for å lette sammenlikning av resultater på tvers av disiplinene. All forskning må baseres på felles definisjoner (Green Care internasjonalt og IPT nasjonalt).
- Det trengs en større kunnskapsbase både om de helsefremmende og rehabiliterende sammenhengene mellom natur og menneskets helse og velvære. Forskningen bør analysere ulike mekanismer som virker i denne prosessen og undersøke effekter på ulike målgrupper.
- Det trengs flere studier av varierte tilbud innen IPT som avdekker hvilke tilbud deltakerne verdsetter høyest og hvordan tilbudene bør utformes for å få mest mulig utbytte i forhold til ulike brukergrupper.

- Terapeutisk anvendelse av menneskers kontakt med dyr og planter er fortsatt for lite utforsket i forhold til de store potensielle fordelene dette har. Mekanismene som virker er for dårlig forstått.
- Manglende studier av kunnskap, holdninger og motivasjon for IPT-tilbud blant ulike aktører (helsepersonell, lærere, pårørende, brukergrupper, tilbydere og kjøpere). Dette er vesentlig for å kartlegge behovet for kompetansetiltak for disse aktørene.
- Problemstillinger i tilknytning til IPT bør inkluderes i nasjonale helseundersøkelser
- Det er behov for økonomisk verdsetting av Inn på turet-tiltak, samt hvilke helseøkonomiske gevinster tiltakene kan ha for ulike kjøpergrupper.
- Siden forskningen på disse fagfeltene fortsatt er spredt, er det nødvendig å styrke internasjonale forskernettverk og internasjonalt forskningssamarbeid. Et nordisk forskernettverk er en plattform for å få dette til.
- Det bør utarbeides en katalog over nasjonale og internasjonale studier og forskningsartikler med direkte link og kryssreferanser til tilsvarende problemstillinger i andre tidsskrift innen helse, omsorg, psykologi, pedagogikk, folkehelse og sosialøkonomi.
- Aktuelle forskningsmiljø i Norge bør ta initiativ til å utarbeide et eget norsk tidsskrift med fagfellebedømming med tema tilknyttet gård, natur og naturomgivelser for å samle artikler med god faglig kvalitet i en journal.

DEL 2.

6 Kompetanse og kompetansebehov

I den følgende oversikten over det som blir gitt av kompetansehevende utdanning og kurs innen IPT er det gjort en avgrensning i forhold til utdanningsinstitusjoner. Oversikten berører ikke spesifikke kurs innen grunnskolen, med unntak av kurs i tilknytning til gården som pedagogisk ressurs, som gis i samarbeid med både grunnskole og videregående skole. Oversikten vil ikke omfatte en komplett liste over alle kurs som blir gitt på ulike utdanningsnivå eller i forhold til ulike brukergrupper. Dette vil kreve egne spørreundersøkelser, spesielt i forhold til skoleverket. Oversikten over kurs på videregående skole vil være mangelfull, da emner i ordinære fag eller valgfag kan inneholde elementer i tilknytning til IPT selv om det ikke gis undervisning i spesifikke IPT-kurs. I tillegg til dette har mange videregående skoler tilrettelagt undervisning, hvor noe av praksisundervisningen kan gis i tilknytning til gårdsbruk. På universitet og høghskolenivå er listen noe mer komplett, selv om kursporteføljen i IPT er i kontinuerlig endring også på dette utdanningsnivået.

Ulike kortvarige kurs uten studiepoeng gis i utstrakt bruk både til tilbydere og kjøpere av IPT-tilbud. Mange av disse kursene er initiert av Fylkesmannens landbruksavdelinger og innhold og nivå på disse kursene er varierende. En total oversikt over disse kursene vil være mangelfull. Kurs i tilknytning til kvalitetssikringssystemet av IPT gis med bakgrunn i samarbeid mellom tilbydere, landbrukets HMS-tjeneste og Matmerk, og vil ikke bli berørt i statusoversikten. Fagutferder i tilknytning til IPT vil heller ikke bli omtalt i oversikten. Dette foregår kontinuerlig og er å betrakte som kompetansehevende tiltak uten formelle kursbevis.

6.1 Kurs på videregående skole

I Oslo og Akershus er det etablert en Inn på tunet- skole ved Hvam vgs. IPT-skolen ble etablert som et tilbud om kompetanseoppbygging innenfor IPT virksomheten for Oslo og Akershus, og har utdanning og kurs for tilbydere, fremtidige tilbydere og de som benytter seg av tjenestene. IPT-skolen er også sekretariat for IPT kurs i regi av Landbrukets HMS tjeneste. Hvam vgs samarbeider med Skjetlein vgs og fylkesmennene i Oslo og Akershus og Sør-Trøndelag for utvikling av IPT både som næring og som leverandør av samfunnstjenester. Et samarbeidsprosjekt ble avsluttet i 2012. Det er etablert en nettverksgruppe for naturbrukslærere innen IPT, og det er tatt initiativ til utarbeiding av en nasjonal veileder for bruk av IPT i pedagogisk virksomhet.

Enkelte videregående skoler gir kompetanse innen IPT i regi av Prosjekt til fordypning i skolenes undervisningsplaner. Eksempelvis ble dette gjennomført våren 2012 med 8 elever ved Hvam vgs og 12 elever ved Søgne vgs. Søgne og Valle vgs. har også IPT valgfag, og ved Valle har de IPT som elevbedrift. Prosjekt til fordypning er også beskrevet i i Handlingsplan 2012/2013 for Vestfold fylkeskommune innen Regionalt næringsprogram for landbruket i Vestfold 2012-2015. Sogn jord- og hagebruksskole har valgfritt programfag i IPT og bygdenæringer.

Handlingsmål: Det er sparsom og uoversiktlig informasjon om IPT-tilbudet til elever i videregående skole. Det bør derfor utredes behov for IPT som et ordinært fag. Her må gode eksempler belyses, hvilke regelverk det må tas hensyn til, samt hvilke samarbeidsformer med næring (tilbydere) og kjøpergrupper som bør ligge til grunn for undervisning innen IPT.

6.2 Kurs på høyskoler og universitet (med studiepoeng)

6.2.1 *Høgskolen i Molde: Har så langet 4 ulike kurs à 5 studiepoeng*

1. Gården som ressurs
2. Gårdens som ressurs for mennesker med demenssykdom
3. Gården som ressurs for mennesker med psykisk helsesvikt
4. Gården som pedagogisk ressurs og læringsarena, i samarbeid med en spesialpedagog fra Høgskolen i Bergen.

Målgruppene på disse kursene er gårdbrukere, personer fra offentlig eller privat sektor (utdanningssektoren, helse- og sosialsektor, NAV m.fl.) og lærere i barnehage, grunnskole og videregående skole (gjelder kurs 4). Når det gjelder samarbeidspartnere er kursene Gården som ressurs og Gården som pedagogisk ressurs og læringsarena utviklet i samarbeid med Fylkesmannens landbruksavdeling i Møre- og Romsdal, Sogn- og Fjordene og Hordaland i tillegg til lokale landbrukskontorer i disse fylkene. Disse kursene er delfinansiert av FMLA'ene i disse fylkene i tillegg til deltakeravgift. Kursene Gården som ressurs for mennesker med demenssykdom og Gården som ressurs for mennesker med psykisk helsesvikt er utarbeidet med støtte via KIL-midler.

6.2.2 *Høgskolen i Nord-Trøndelag (HiNT): Har så langet 2 kurs for ordinære høyskolestudenter.*

1. Skolehageprosjektet, som er en obligatorisk del av grunnskolelærerutdanning hvor målsetningen er å bidra til at kommende lærere får økt kompetanse i å ta i bruk et utvidet læringsrom.
2. Uteområdet som læringsarena (UTOLA) består av to moduler à 15 stp. Kurset er et tverrfaglig samarbeid mellom 6 fag, og skal gi studentene teoretisk kunnskap og praktiske ferdigheter i å utnytte ulike naturtyper, kulturlandskap og nærmiljø i undervisningen i skolens ulike fag. Målet er at studentene skal få kunnskap i å gi barn gode opplevelser, skape identitet og muligheter for mestringsopplevelser. Kurset er en videreutvikling av høyskolens tidligere kurs i Gården som pedagogisk resurs (GSPR). Deler av filosofien i GSPR er innbakt i det nye opplegget, men rammen er utvidet til å omfatte mer enn selve gården. Studentene har praksis relatert til GSPR-gårder. Kurset tilbys både som del av grunnskolelærerutdanningen (valgfritt skolerelatert fag), og som videreutdanning. Målgruppen er lærere, førskolelærere og gårdbrukere som ønsker samarbeid med skoler og studenter.

Begge disse kursene er egenfinansiert.

6.2.3 Høgskolen i Sør-Trøndelag (HiST)

HiST har etablert et studietilbud basert på ergoterapi og IPT. HiST har også laget et etablererkurs med fokus på IPT.

Når det gjelder øvrige høgskoler vises det til to kurs ved Høgskolen i Bergen hvor IPT er nevnt:

Begge disse kursene eksisterer foreløpig ikke som selvstendige studentkurs.

<http://www.hlb.no/studietilbod/hest-i-naering>

<http://www.hlb.no/studietilbod/skraddarsydde-kursmodular>

6.2.4 Universitetet for miljø-og biovitenskap (UMB)

Ved Institutt for matematiske realfag og teknologi (IMT) er det 4 kurs på til sammen 60 stp. I alle disse kursene er det i større eller mindre grad elementer av IPT. En oversikt over kursene følger nedenfor.

1. Gården som pedagogisk ressurs, 15 stp
2. Økologisk skolehager og bærekraftig læring, 15 stp

Målgruppen for disse kursene er lærere, barnehagepedagoger, bønder, helsepersonell og kommunale prosjektledere. Kursene er et samarbeid mellom gårdbrukere, lærere, FMLA, representanter for barnevern, Innovasjon Norge, mfl. Kursene er hovedsakelig finansiert via deltakeravgift.

3. Stadsbasert entreprenørskap og læring, 15 stp

I dette kurset er målgruppen bønder, naturbruksbedrifter, sentrale aktører innen oppvekst, helse og omsorg og NAV. Kurset omfatter planlegging og kommunal forvaltning i kommunene Nærøyfjorden Verdsarvpark (Aurland, Lærdal, Voss, Vik) med interesse for utvikling og kunnskapsbygging knyttet til stadsbasert entreprenørskap og læring i regionen. Kurset er et samarbeid mellom UMB og ressursenteret ved Sogn Jord og hagebruksskole og er finansiert med KIL-midler og deltakeravgift.

4. Etterutdanning i yrkesdidaktikk, 15 stp

Dette er et varig videreutdanningskurs for lærere i naturbruk, og er finansiert med midler fra Utdanningsdirektoratet.

Ved Institutt for husdyr- og akvakulturvitenskap (IHA) er det to etter- og videreutdanningskurs i dyreassisterte intervensjoner (DAI). Dette er:

1. Dyreassisterte intervensjoner, introduksjonskurs, 5 stp.
2. Dyreassisterte intervensjoner med hund, 10 stp.

Målet med disse kursene er å gi innføring i ulike former for dyreassisterte intervensjoner, med vekt på hvordan samhandling med dyr kan brukes som supplement til forebyggende, stimulerende og rehabiliterende tiltak overfor ulike grupper mennesker. I begge kursene er brukernes interesser i fokus. Kursene vektlegger også betydningen av å ivareta dyrests velferd i samhandling med mennesker.

Dette er de eneste studiepoenggivende kursene av sitt slag i Norge. Målgruppen er pedagoger, helsepersonell, bønder, NAV- ansatte, mfl. Kursene er organisert via Senter for etter- og videreutdanning (SEVU) og er et samarbeid mellom IHA og Anthrozoologisenteret. Begge kursene er utelukkende finansiert gjennom deltakeravgift. I tillegg til de nevnte kursene ved UMB inngår IPT og dyreassisterte intervensjoner i moduler i masterprogrammet i folkehelse ved UMB. Temaene er svært godt mottatt av masterstudentene, noe som blant annet er reflektert i form av en rekke masteroppgaver innen tematikken.

6.2.5 Senter for omsorgsforskning Sør

Senteret gir et opplæringsprogram i Aktiv Omsorg på 15 stp, hvor et av temaene er Grønn omsorg- aktiviteter knyttet til natur og gårdsbruk. Målgrupper er ansatte i helse- og omsorgstjenesten, kulturarbeidere og andre frivillige. Kurset er et samarbeid med Helsedirektoratet og er finansiering med deltakeravgift.

6.3 Kurstilbud uten studiepoeng

6.3.1 Fylkesmannen

Når det gjelder kurstilbud uten studiepoeng gis det er rekke kurs via Fylkesmannens landbruksavdeling i de fleste fylkene. Grovt sett kan disse kursene inndeles i:

1. Etablererkurs for tilbydere
2. Andre kurs for tilbydere
3. Kurs for ulike kjøpergrupper

Det er flere finansieringskilder til disse kursene. De viktigste finansieringskildene er KIL- midler, Bygdeutviklingsmidler, Skjønnsmidler, IPT-løft midler og RULL- midler (Landbruksfondet hos fylkeskommunen).

6.3.2 Hest og helse

Stiftelsen Hest og Helse gir kurs for IPT bedrifter og ulike helgekurs i tilknytning til dyreassisterte intervensjoner. Målgruppen i disse kursene er personer som benytter, eller ønsker å benytte hest innenfor terapi, forebygging, eller mer generell folkehelseaktivitet. Disse kursene er utelukkende finansiert med deltakeravgift.

7 Behov for kompetanse innen IPT

Oppsummert viser statusoversikten ovenfor at det gis kurs av kortere og lengre varighet, men at en overveiende del av kursene er av kortere varighet, er geografisk spredt og er helt eller delvis finansiert gjennom midler i tilknytning til landbrukssektoren, som KIL-midler, Bygdeutviklingsmidler og RULL midler. Det er fortsatt få kurs som inngår i ordinære utdanningsløp både på videregående skole og på universitets- og høghskolenivå. En del av kursene gir studiepoeng, men på langt nær alle. Oversikten er ikke komplett. For å få en nærmere oversikt over IPT på videregående skoler må det lages en egen kartleggingsundersøkelse om målgrupper, faginnhold, struktur, samarbeidsformer med næring og andre aktører, samt finansiering. Dette er utenfor mandatet for denne rapporten. De videregående skolene som er nevnt i denne sammenhengen blir derfor å betrakte som eksempler.

Nedenfor er det gjengitt noen hovedfunn fra utredninger og forskningsprosjekter vedrørende kompetansebehov for IPT basert på spørreundersøkelser blant tilbydere, fagprofesjoner og forvaltningsenheten tilknyttet fylkesmannen.

7.1 Spørreundersøkelse til tilbydere i forskningsprosjektet ” Grønne tilbud til mennesker som er ute av arbeidslivet (UMB- prosjekt finansiert av NFR)

Denne spørreundersøkelsen ble sendt ut til 200 tilbydere med tilbud innen rus, psykisk helse og arbeidstrening (108 svart)

Hovedkonklusjoner vedr. kompetanse:

- a) 58 % hadde fullført etableringsopplæring
- b) På 65 % av gårdene var det en av de ansatte (hovedsakelig tilbyder) som hadde relevant utdanning for tilbudet som ble gitt (helse, sosial, pedagogisk)
- c) 67 % ønsket allikevel mer kompetanse/ utdanning
- d) Type kompetanse som ønskes: kvalitetssikring (56 %), brukergruppens problemer (50 %), NAV-systemet (43 %) og håndtering av mennesker (42 %)

7.2 Spørreundersøkelse til allmennleger, psykiatere og psykologer om dyreassisterte intervensjoner (DAI) til mennesker med psykiske lidelser

Spørreundersøkelsen ble sendt ut til 400 allmennleger, 400 psykiatere og 300 psykologer om deres holdninger til og motivasjon for DAI for psykiatriske pasienter (svarprosent var 43%).

Hovedkonklusjoner vedr. behov for mer kunnskap:

- a) To av tre behandlere hadde ikke erfaring med DAI
- b) To av tre behandlere var motivert for å lære mer om DAI
- c) Nesten 9 av 10 behandlere ønsket å benytte DAI i større grad
- d) Allmennlegene var mindre interessert i å benytte DAI enn psykiatere og psykologer
- e) DAI bør inn som et supplement i etter- og videreutdanning av leger og psykologer

7.3 Spørreundersøkelsen til Fylkesmennene (pågående)

Hovedkonklusjoner vedr. kunnskap/ kompetanse innen IPT respondentene mente bør styrkes i fremtiden:

- a) IPT som eget fag på vgs (18 %)
- b) Ordinære studentkurs innen IPT på høyskole/universitet (33 %)
- c) Poenggivende etter- og videreutdanningskurs for lærere/helsepersonell og gårdbrukere på høyskole/universitet (60 %)
- d) Ikke-poenggivende kurs for lærere/helsepersonell på høyskole/universitet (30 %)
- e) Etablererkurs for tilbydere (42 %)
- f) Andre kurs for tilbydere (30 %)
- g) Andre kompetansehevede tiltak i regi av Fylkesmannen (30 %)

8 Generelle betraktninger

Som statusoversikten viser, eksisterer det pr. i dag en rekke små kurs innen IPT, både med og uten studiepoeng. I tillegg til disse kursene er det innslag av IPT i andre kortere kurs, eksempelvis i regi av helseinstitusjoner, fylkesmannen, interesseorganisasjoner og NAV.

De fleste kursene er spredt geografisk på mange utdanningsinstitusjoner og kompetansemiljø med til dels små fagmiljø. Dette gjør det vanskelig å få god faglig tyngde på det som blir presentert. Det er svært viktig at det som gis av kompetanse i IPT blir kvalitetssikret, slik at man vet at det som blir presentert til ulike aktører er pålitelig (forskningsbasert). Mye av kompetansen som gis i dag er av ymse kvalitet og noe tilfeldig.

Behovet for etter- og videreutdanning av fagpersonell vil henge tett sammen med utviklingen av markedet for IPT, dvs. om flere kommuner vil ta i bruk IPT. Samtidig vil kompetansen på tilbydersiden være avgjørende for om kjøpergruppen velger å satse på IPT-tiltak. Utvikling av markedet bør derfor foregå gjennom et tett samarbeid mellom flere aktør både lokalt og regionalt. Fremtidig kompetanse tilsier en klarere rollefordeling mellom regionale høyskoler og universitet, der et universitetet bør ha rollen med å samle, utvikle og tilføre ny kunnskap til de regionale fagmiljøene, som i neste omgang har ansvaret for å legge til rette for utdanning og kompetansehevede kurs.

IPT er i sin natur tverr- og flerfaglig. For å oppnå tverrfaglighet ute i praksisfeltet, bør også kompetanseutvikling og utdanningstilbudene ha en tverrfaglig tilnærming. Der dette ikke lar seg gjøre ved en enkelt utdanningsinstitusjon, bør man tenke samarbeidsprosjekt i regionen. I tillegg til den spesifikke fagretta kunnskapen bør det også integreres kunnskap om kommunikasjon og samhandling. Det vil også være aktuelt å tilby IPT i tilknytning til Fagskolene i landbruket. Praksisarenaer vil være naturlig å knytte opp til videregående skoler med relevante linjer.

Basert på det som eksisterer pr. i dag bør det derfor for hele kompetansefeltet utredes:

- a) Hvem som skal ha ansvar for kompetansen på de ulike nivåene
- b) Hvordan utdanningsløpet innen IPT bør harmoneres for å få et helhetlig utdanningsløp
- c) Hvilke samarbeidsformer som bør utformes mellom utdanningsinstitusjoner
- d) Hvordan samarbeidsformer med bevilgende myndigheter bør foregå

Eksempler kan være:

Ordinær utdanning: Type kurstilbud, målgruppe og nivå på utdanningen. Hvordan kan samarbeid om ulike kurs utvikles mellom utdanningsinstitusjoner for å få en robust, faglig tung og helhetlig kompetanse innen IPT. Her bør det undersøkes hvordan dette er utviklet i andre nordiske og europeiske land.

Videreutdanningskurs: Hvem bør gi slike kurs og hva bør de omfatte? (omfang og nivå), målgrupper, om kursene skal være poenggivende eller ikke, samt finansiering og samarbeidsformer.

Kortvarige kurstilbud: Hvem bør gi slike kurs og for hvilke målgrupper?

Tilbyderundersøkelsen ved UMB viser at mange tilbydere har fått sin kompetanse innen slike kurs, men de fremhever likevel et stort behov for ytterligere kompetanse.

9 Handlingsmål

For å kunne gi solid kompetanse på alle nivå i et utdanningsløp, i tillegg til evidensbaserte kurs til ulike aktører innen IPT-feltet, bør det derfor utredes en modell for et nasjonalt forsknings- og kompetansemiljø med bruk av gård, natur og naturomgivelser for helsefremming, rehabilitering og pedagogiske formål. I den sammenheng vil det være viktig å

se på hvordan andre kompetansemiljø har utformet sin struktur eks. Nasjonalt kompetansemiljø for utviklingshemming <http://naku.no/> . Et nasjonalt forsknings- og kompetansemiljø vil bli en ”kunnskapsparaply”, der en samler og utvikler relevant kunnskap.

Bakgrunn for et nasjonalt forsknings- og kompetansemiljø:

1. Nasjonale kartleggingsundersøkelser har tilkjennegitt et behov for formalkompetanse til ulike aktører (tilbyder, kjøpergrupper og interesseorganisasjoner).
2. Et nasjonalt kompetansemiljø kan samle, koordinere og videreutvikle kompetansen innen IPT på alle nivå i samarbeid med ulike aktører (utdanningsinstitusjoner, omsorgssentre, forvaltning og tilbydere). På denne måten sikres utviklingen av konseptet. Dette gir også muligheter for å integrere IPT i ordinære utdanningsløp innen helse (inklusive folkehelse), omsorg og pedagogikk.
3. Et nasjonalt kompetansemiljø kan koordinere og videreutvikle forskningen innen IPT som i dag er svært fragmentert. Dette vil bidra til mer robust forskning, og muligheter for å få tilslag på forskningsprosjekter. På denne måten heves kompetansenivået og derigjennom markedsføring av tiltakene til bevilgende myndigheter.

Organisering av et nasjonalt kompetansemiljø:

1. Ansvarsforhold og roller må avklares mellom alle aktuelle aktører. Aktøranalysen i handlingsplanen vil være et viktig verktøy.
2. Geografisk og akademisk tilhørighet. I utviklingen av et nasjonalt forsknings- og kompetansemiljø vil det være viktig å bygge nettverk mellom sentrale ressursmiljøer slik at man står samlet selv om det er spredt geografisk. På den måten vil alle bli synlige og involvert i forskning, undervisning og planlegging. Med de små miljøene vi har i Norge, vil dette være en styrke.

Finansiering:

Hvem og hvordan et kompetansemiljø skal finansieres må utredes. Det må være en langsiktig og bærekraftig modell for finansiering.

10 Referanseliste

- Arnhof, Y. 2008. Onödig ohälsa Hälsoläget för personer med funktionsnedsättning. Statens folkhälsoinstitut. R 2008:13. ISBN 978-91-7257-547-9.
- Berge, I., Flatekval, S. 2011. Miljøfaktorerers betydning for ungdoms opplevelse på gård. En kvalitativ undersøkelse med ungdom i interaksjon med hest. Masteroppgave i Folkehelse, Universitetet for miljø- og biovitenskap, pp. 80.
- Berget, B., Braastad, B.O. 2008. Kunnskapsstatus og forskningsbehov for Inn på tunet, pp.68.
- Berget, B., Ekeberg, Ø., Braastad, B.O. 2008. Animal-assisted therapy with farm animals for persons with psychiatric disorders: effects on self-efficacy, coping ability and quality of life, a randomized controlled trial. *Clinical Practice and Epidemiology in Mental Health*, 4:9. doi:10.1186/1745-0179-4-9.
- Berget, B., Ekeberg, Ø., Pedersen, I. & Braastad, B. O. 2011. Animal-assisted therapy with farm animals for persons with psychiatric disorders: effects on anxiety and depression. A randomized controlled trial. *Occupational Therapy in Mental Health*, 27 (2), 50-64.
- Berget, B., Grepperud, S., Aasland, O.G., Braastad, B.O. 2012. Animal-assisted interventions and psychiatric disorders - knowledge and attitudes among doctors and psychologist. *Society & Animals*, doi: 10.1163/15685306-12341244.
- Berget, B., Grepperud, S. 2011. Animal-Assisted Interventions for psychiatric patients: Beliefs in treatment effects among practitioners. *European Journal of Integrative Medicine*, 3 (2), 91-96.
- Berget, B., Lidfors, L., Pálsdóttir, A.M, Soini, K., Thodberg, K. eds. 2012. Green Care in the Nordic countries – a research field in progress. Report from the Nordic research workshop on Green Care in Trondheim, June 2012, Ås, Norwegian University of Life Sciences, pp.46.
- CMA. 2009. Grön omsorg- Svenska kommuners behov och attityder, pp. 53. <http://www.lrf.se/Garden/Omsorg> accessed 2012-06-07).
- Di Iacovo, F., O'Connor, D. 2009. Supporting policies for Social Farming in Europe. Progressing Multifunctionality in responsive Rural Areas. ISBN 978-88-8295-107-8. pp.221. Arsia: Toscana. <http://sofar.unipi.it>.
- Dvergsdal, G., Båtevik, F. O., Aarseth, M. E. 2012. Inn på tunet i kommunal tenesteproduksjon. Når standardiserte tilbud ikkje stekk til. *Møreforskning Volda*, R-33. ISBN 978-82-7692-322-3, pp.63.
- Dvergsdal, M. 2001. Relasjonell læring med hest - utvikling av en miljøterapeutisk metode for barn som bor på barnevernsinstitusjon. Masteroppgave, Institutt for matematiske realfag, og teknologi, Universitetet for miljø- og biovitenskap.
- Elings, M. 2012. Effects of care farms. Scientific research on the benefits of care farms for clients. *Plant Research International*, Wageningen UR, The Netherlands, pp. 56.
- Engedal, K., Haugen, P.K. 2009. Demens. Fakta og utfordringer. Tønsberg: Forlaget Aldring og helse.
- Fodnes, M., Steigen, A. M. 2009. Ungdoms opplevelse av aktivitet med hest. En kartleggingsundersøkelse blant ungdom mellom 13 og 18 år. Masteroppgave i Folkehelse, Universitetet for miljø- og biovitenskap, pp. 66.

- Gonzalez, M.T., Hartig, T., Patil G.G., Martinsen, E.W., Kirkevold M. 2009. Therapeutic horticulture in clinical depression: A prospective study. *Research and Theory for Nursing Practice*, 23(4), 312-28.
- Gonzalez, M.T. 2010. Therapeutic horticulture for clinical depression in a Green care context: prospective studies on mental health benefits, active components and existential issues. 2010: 28, University of Life Sciences, UMB, Ås.
- Gonzalez, M.T., Hartig, T., Patil GG., Martinsen EW, Kirkevold M. 2011. A prospective study of group cohesiveness in therapeutic horticulture for clinical depression. *International Journal of Mental Health Nursing*, 20 (2), 119-29.
- Gonzalez, M.T., Hartig, T., Patil, G.G., Martinsen, E.W., Kirkevold M. 2010. Therapeutic horticulture in clinical depression: a prospective study of active components. *Journal of Advanced Nursing*, 66(9), 2002-13.
- Gonzalez, M.T., Hartig, T., Patil, G.G., Martinsen, E.W., Kirkevold, M. A prospective study of existential issues in therapeutic horticulture for clinical depression. *Issues in Mental Health Nursing*, 2011, 32(1), 73-81.
- Grahn, P., Tennart Ivarsson, C., Stigsdotter, U.K., Benktsson, I.L. 2010. Using affordances as a health-promoting tool in a therapeutic garden. In Ward Thompson C, Aspinall P, Bell S. (eds). *Innovative approaches to researching landscape and health*, 5 (pp. 116-154). London: Taylor & Francis.
- Granerud, A., Eriksson, B., Lund, I.E. 2012. Grønn omsorg fra deltager og tilbyderes perspektiv. Delrapport i prosjektet Recovery-orienterte grønn omsorgstjenester. Høgskolen i Hedmark. R 2012-4. ISBN: 978-82-7671-893-5, pp. 147.
- Gunn Pedersen. 2011. Plasmakonsentrasjonen av Oxytocin og selvrapportert engstelse hos mennesker ved interaksjon med storfe. Masteroppgave i Folkehelse, Universitetet for miljø- og biovitenskap, pp.45.
- Hagen, S.M. 2008. Stallen som læringsarena og fire jenters opplevelse av interaksjon med hest. Masteroppgave, Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse, Pedagogisk Institutt, NTNU.
- Hartig, T. 2007. Three steps to understanding restorative environments as health resources. In C. Ward Thompson & P. Travlou (Eds.), *Open space: People space* (pp. 163-179). London: Taylor & Francis.
- Hartig, T., & Staats, H. 2005. Linking preference for environments with their restorative quality. In B. Tress, G. Tress, G. Fry & P. Opdam (Eds.), *From landscape research to landscape planning: Aspects of integration, education and application* (pp. 279-292). Dordrecht: Springer.
- Hauge, H. 2013. Equine-assisted activities for adolescents and the impact on social support and task-specific mastery- a study integrating psychological methods. *Philosophiae Doctor Thesis 2013:17*. Norwegian University of Life Sciences. Department of Animal and Aquacultural Sciences, Ås, Norway.
- Hauge, H., Kvaalem, I.L., Berget, B., Enders-Slegers, M.J. & Braastad, B.O. 2013. Equine-assisted activities and the impact on perceived social support, self-esteem and self-efficacy among adolescents – an intervention study. *International Journal of Adolescence and Youth*. <http://dx.doi.org/10.1080/02673843.2013.779587>.

- Hauge, S. 2004. Jo mer vi er sammen, jo gladere vi blir? – ein feltmetodisk studie av sjukeheimen som heim. Oslo: Universitetet.
- Helse- og omsorgsdepartementet. 2006. Meld. St. 25 (2005-2006). Mestring, mulighet og mening. Oslo: Departementet.
- Helsedirektoratet. 2011. Tiltak med hund på institusjon. Anbefalinger om bruk av hund og dyreassisterte intervensjoner på institusjon. AnthrozoologiSenteret, pp. 24.
- Hummelvoll, J.K., Hopfenbeck, M.S, Kogstad, R.E. 2012. Grønn omsorg i tekst og tale. En diskursorientert tilnærming. Høgskolen i Hedmark. R 2012-3. ISBN: 978-82-7671-885-0, pp.77.
- Kirkevold, M., Gonzalez ,M.T. 2012. Betydningen av sansehage og terapeutisk hagebruk for personer med demens – en scoping review. Fag tidsskriftet sykepleien, 1,(7), 52-64 doi: 10.4220/sykepleienf.2012.0029.
- Kristiansen , J. 2010. Motivasjon for fysisk aktivitet blant personer med psykiske lidelser. Masteroppgave i idrettsvitenskap, Oslo, Seksjon for coaching og psykologi, Norges idrettshøgskole, pp.54
- Landbruks- og matdepartementet og Kommunal- og regionaldepartementet. 2012. Inn på tunet. Nasjonal strategi, pp.28.
- Martinsen, E.W. & Stephens, T. 1994. Exercise and mental health in clinical and free-living populations. In *Advances in Exercise Adherence* (ed. R. K. Dishman), pp. 55–72. Champaign, IL: Human Kinetics.
- Morken, M.K. 2012. Når jeg går med en trillebåre, har jeg ikke tid til å sjekke mobilen- Deltagernes erfaringer fra grønt arbeid. Masteroppgave, Universitetet for miljø- og biovitenskap , pp.44.
- Nilsson, K., Sangster, M., Gallis, C., Hartig, T., de Vries, S., Seeland, K., Schipperijn, J. 2011. *Forest, Trees and Human Health*. ISBN 978-90-481-9805-4. doi 10.1007/978-90-481-9806-1. pp. 427. Springer: London.
- Nordaunet, T. 2008. Arbeid med husdyr innen Grønn omsorg og effekter av interaksjoner med dyr på psykisk helse. Masteroppgave ved Institutt for husdyr- og akvakulturvitenskap, Universitetet for miljø- og biovitenskap.
- Nordh, H., Alalouch, C. & Hartig, T. 2011. Assessing restorative components of small urban parks using conjoint methodology. *Urban Forestry & Urban Greening*, 10(2), 95-103
- Nordh, H., Grahn, P. & Währborg, P. 2009. Meaningful activities in the forest, a way back from exhaustion and long-term sick leave. *Urban Forestry & Urban Greening*, 3, 207-219.
- Nordh, H., Hartig, T., Hagerhall, C. M. & Fry, G. 2009. Components of small urban parks that predict the possibility for restoration. *Urban Forestry & Urban Greening*, 8(4), 225-235.
- Olufsen Aasen, R. 2012. Opplevelser av Grønn omsorg – brukernes perspektiv. Masteroppgave, Høgskolen i Gjøvik, pp.69.
- Ottoson, J. & Grahn, P. 2005. A comparison of leisure time in a garden with leisure time spent indoors: on measures of restoration in residents in geriatric care. *Landscape Research*, 30, 23-55.

- Ottoson, J. & Grahn, P. 2008. The role of natural settings in crisis rehabilitation: How does the level of crisis influence the response to experiences of nature with regard to measures of rehabilitation? *Landscape Research*, 33 (1), 51-70.
- Pedersen, I. 2011. Farm animal-assisted interventions in clinical depression. *Philosophiae Doctor Thesis 2011:25*. Norwegian University of Life Sciences. Department of Animal and Aquacultural Sciences, Ås, Norway.
- Pedersen, I., Ihlebæk, C. & Kirkevold, M. 2012a. Important elements in farm animal-assisted interventions for persons with clinical depression - a qualitative interview study. *Disability and Rehabilitation*, 34(18), 1526–1534. doi:10.3109/09638288.2011.650309.
- Pedersen, I., Martinsen, E.W., Berget, B. & Braastad, B.O. 2012b. Farm Animal-Assisted Intervention for Persons with Clinical Depression: A Randomized Controlled Trial. *Anthrozoös*, 25, (2), 149-160.
- Pedersen, I., Nordaunet, T., Martinsen, E.W., Berget, B. & Braastad, B.O. 2011. Farm Animal-Assisted Intervention: Relationship between Work and Contact with Farm Animals and Change in Depression, Anxiety, and Self-Efficacy among Persons with Clinical Depression. *Issues in Mental Health Nursing*, 32, (8), 493-500.
- PetPartners. 2011. Animal-Assisted Activities (AAA); Animal-Assisted Therapy (AAT). <http://www.deltasociety.org/Page.aspx?pid=320>.
- Stigsdotter, U.K. 2005. Landscape architecture and health: evidence-based health-promoting design and planning. *Acta Universitatis agriculturae Sueciae*, 5:55.
- Stigsdotter, U.K., Grahn, P. 2002. What makes a garden a healing garden? *Journal of Therapeutic Horticulture*, 16, 60-69.
- Strandli, E.H.Aa. 2007. Den beste dagen på mange år. Tønsberg: Forlaget Aldring og helse.
- Søderstrøm, M., Mårtensson, F., Grahn, P., Blennow, M. 2004. Utomhusmiljøen i førskoleandess betydelse for barns lek och en möjlig friskfaktor. *Ugeskr Laeger*, 166 (36), 3089-3092.
- Sørensen, M. 1983. Erfaringer med fysisk aktivitet hos psykiatriske pasienter og blinde. Stipendiatoppgave, Norges idrettshøgskole, Oslo.
- Van den Berg, A. E., Hartig, T., & Staats, H. 2007. Preference for nature in urbanized societies: Stress, restoration, and the pursuit of sustainability. *Journal of Social Issues*, 63, 79-96.